

Наталія МАГАС,
аспірантка

ОЦІННЕ ЗНАЧЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАНЬ З МЕНТАЛЬНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

У працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців з семантичного синтаксису пропозитивна структура кваліфікується через диктум речення (частину, що передає інформацію) та його модальну структуру – модус (модальну рамку), що передає модальне значення [2; 43]. Предикати, які виражають суб'єктивне ставлення людини до об'єктивної дійсності (ситуації), репрезентованої в її свідомості у вигляді певного ідеального образу (пропозиції), розглядаються як предикати пропозитивного спрямування [8; 71]. Оскільки ментальні предикати вводять пропозицію, вони належать до модусних предикатів.

У дослідженнях модусно-диктумної структури висловлювання модальність розглядається як категорія модусу, що безпосередньо пов'язана з використанням речення у мовленнєвому акті. Ця категорія безпосередньо залежить від інтенції мовця, тому значення модусу визначаються як комунікативно-інтенційні. У модусі виявляється суб'єктивність “в інтересах мовця”: відношення та оцінка мовця, основою для яких служать положення автора про описувані події, його уявлення про достовірність тієї чи іншої інформації [9; 23]. За твердженням Г.В. Колшанського, будь-яке висловлювання складається з основного, предметно-логічного змісту та оцінно-емоційного: перший передає певну інформацію, а другий – ставлення до цієї інформації [5; 141].

О.М. Вольф визначає оцінку як семантичне поняття, яке позначає аспект значення мовних виразів, що можуть інтерпретуватись як А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) добрий/поганий [3; 6].

Розглядаючи оцінку як один із видів модальностей, які накладаються на дескриптивний зміст висловлювання, речення *Колеги, здавалось, наполегливо оцінюють вольовитість молодшої вчительки* (О. Гончар) характеризується: учасниками, діями та ознаками певної ситуації, що оцінюється як добра (позитивна). Тобто модальність оцінки визначається за висловлюванням загалом, а не за участю його окремих компонентів.

Однак, за твердженням Н.Д. Арутюнової визначення власне особливостей позитивної оцінки, тобто співвіднесення змісту висловлю-

вання з поняттям “добрий”, нагадує пошук філософського каменя і передбачає розгляд усіх видів оцінок [1; 10].

Методи дослідження аксіологічних та деонтологічних понять у працях філософів уподібнюються до методів аналізу, якими користуються мовознавці для опису значень слів у мовленнєвій практиці. Саме тому, досліджуючи семантику предикатів оцінки, використовуватимемо роздуми філософів, логіків, психологів.

За ВТС СУМ, *оцінювати* має значення: 1. Призначати ціну чому-небудь, визначати вартість чогось. ** Оцінювати (оцінити, оцінувати) голову чию – призначати винагороду за спіймання кого-небудь. 2. Визначати якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь. // Складати уявлення, робити висновок про кого-, що-небудь, визначати суть, характер, значення, роль і т. ін. чогось. // Розуміти, визнавати позитивні якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь [10].

Висловлювання *Вона вміла цінувати гумор* (М. Чабанівський) характеризується суб'єктом оцінки (вона), об'єктом оцінки (гумор) та самою оцінкою (цінувати), яке передає модель: А вважає, що Х – це добре. Таким чином, актанти ментального предиката *оцінити* у реченнях подібного типу відповідають компонентам оцінки з позицій онтології.

Конструкція *Дуже цінив Ізваров молоду дружину за її ясний розум* (А. Шиян) за допомогою факультативних актантів предиката, крім оцінки, А вважає, що Х1 – добрий, спостерігається ще дві оцінки: А вважає, що Х2 – добрий; А вважає, що Х3 – добрий, тобто суб'єкт оцінки один і той самий, а три об'єкти оцінки різні. З позицій семантичного синтаксису такого типу висловлювання передають моделі:

1) А вважає, що Х1 – добрий;

2) А вважає, що Х1 це Y1, тобто суб'єкт (Ізваров) співвідносить та оцінює об'єкт як такий, що характеризується певними ознаками – дружина молода;

3) А вважає, що Х2 це Y2, тобто суб'єкт, маючи певні знання, може оцінити та визначити об'єкт як такий, якому притаманна та чи інша ознака – дружина розумна;

4) А вважає, що Х3 це Y3, тобто суб'єкт, маючи певні знання, може оцінити та визначити об'єкт як такий, якому притаманна та чи інша ознака – дружина дуже розумна.

Похідні від лексеми *оцінювати* – *переоцінювати* та *недооцінювати* тлумачаться як: *переоцінювати* – 1. Оцінювати ще раз, повторно або заново, по-іншому. 2. Оцінювати надто високо, вище, ніж слід; *недооцінювати* – Неповною мірою оцінювати чи визнавати значення кого,

чого-небудь. // Не повністю, не до кінця враховувати що-небудь [10].

Висловлювання *Уряд не переоцінює своїх досягнень* (*Поступ*, № 65 (921), 2-8 травня 2002р.) передає модель: *A1* вважає, що *X* – це *Y1*. Функціонально-комунікативний аспект цього висловлювання передбачає наявність ще одного суб'єкта – спостерігача, у якого склалось своє враження про дану ситуацію, а саме:

A1 вважає, що *X* – це *Y*,

A2 вважає, що *X* – це *Y*,

A2 вважає, що *A1* – добрий. Заперечна частка *не* у ментальному модусі висловлювання виражає ще одну оцінку:

A2 вважає, що *A1* може помиляться.

Отже, оцінки суб'єкта дії та суб'єкта спостерігача співпадають частково. Для того щоб визначити, чи об'єкт добрий чи поганий, суб'єкт ментальної дії на основі певної інформації, закладеної у його свідомості, співставляє дані об'єктивної дійсності, оцінює їх та робить висновки.

Розглянувши висловлювання *Приречені на похибку. Українці схильні переоцінювати свою любов до книжок* (*Дзеркало тижня*, № 47 (626) 9-15 грудня 2006р.), що характеризується суб'єктом оцінки та суб'єктом спостереження, об'єктом оцінки та самою оцінкою, визначимо його смисл за допомогою моделей:

A1 вважає, що *X* – це *Y1*, де *Y1* – це не *X*,

A2 вважає, що *X* – це *Y2*, де *Y2* – це не *X*,

A2 вважає, що *A1* помиляється (поганий).

Таким чином, предикат оцінки у висловлюванні передає два види оцінок: 1) оцінку суб'єктом об'єкта, 2) оцінку суб'єктом спостерігачем суб'єкта оцінки та висловлювання загалом. Заперечна частка *не* у ментальному модусі такого типу висловлювань виражає ще одну оцінку суб'єкта спостерігача щодо суб'єкта оцінки висловлювання як такого, що може помиляться.

Аналогічно у конструкції *Занижувати показники; Як можна в такий час тримати знаменщиків в обозі? Як може Самісв недооцінювати значення їхньої присутності там, в самому пеклі [бою]?* (*О. Гончар*) можна виділити моделі, які передають її смисл:

A1 вважає, що *X* – це *Y1*, де *Y1* – це не *X*,

A2 вважає, що *X* – це *Y2*, де *Y2* – це не *X*,

A2 вважає, що *A1* помиляється (поганий).

Висловлювання *Цього противника можна тільки недооцінити, але ніколи не перецінити* (*І. Вільде*) перерідають моделі:

A1 вважає, що *X1* – це *X1*, *X2* – це *X2*,

A2 вважає, що *X1* – це не *X1*, *X2* – це не *X2*,

A2 вважає, що *A1* помиляється (поганий).

Таким чином, заперечення у модусі висловлювання з ментальним предикатом *перецінити* не впливає на оцінку суб'єктом спостерігачем суб'єкта висловлювання.

Когнітивні здібності суб'єкта мовлення – це одна з актуальних проблем прагматики, що пов'язана зі сприйняттям мови, емоційною реакцією, вираженням прихованої оцінки комуніканта. Особливості комунікативної поведінки суб'єкта пов'язані з модусом, який на основі ментальних і психічних станів виражає оцінку пропозитивного змісту висловлювання [4; 141]. Таким чином, ментальні предикати на позначення віри та надії моделюють висловлювання з модальністю оцінки.

У реченні: *Шановний доктор запевняє мене, що я не тільки житиму, а й житиму значно краще...* (*Ю. Смолич*) суб'єкт (доктор) намагався і спонукав об'єкт (я) повірити у закладену в пропозиції ситуацію (я житиму значно краще), чим і казував відповідну ментальну дію об'єкта (я вірю, що житиму значно краще). Таким чином, висловлювання типу: *A* запевнив *X*, що *P* може трансформуватись у модель: *X* вірить, що *P*, в якій *P* істинне у випадку успішної реалізації суб'єктом закладеної в пропозиції дії, хоча сам суб'єкт може не знати або й сам не вірити в її успішність. Отже, дане висловлювання в залежності від фонових знань суб'єкта та об'єкта, від комунікативної мети учасників ситуації може репрезентувати такі комунікативні ситуації:

1. *A* вірить, що *P*, *X* вірить, що *P*. – Суб'єкт і об'єкт переконані в істинності пропозиції;
2. *A* не вірить, що *P*, *X* вірить, що *P*. – Суб'єкт має сумнів у своїх можливостях і здібностях, але з певних причин переконує об'єкт в істинності пропозиції;
3. *A* вірить, що *P*, *X* не вірить, що *P*. – Суб'єкт вірить в успішність реалізації пропозиції і переконаний, що об'єкт теж так думає. Але об'єкт може бути нещирим і видавати бажане для суб'єкта за дійсне.

Висловлювання такого типу передає ставлення суб'єкта до реальної дійсності через категорію модальності, які відображаються в:

- оцінці суб'єктом своїх дій,
- оцінці суб'єктом дій об'єкта,
- оцінці об'єктом дій суб'єкта,
- оцінці учасниками комунікації дій пропозиції.

В залежності від об'єкта модально-оцінювального судження суб'єкта висловлювання моделі: *A* запевнив *X*, що *P*. передають на-

ступні види оцінок: суб'єктивна (оцінка своїх дій), об'єктивна (оцінка дій об'єкта) та модальна (оцінка пропозиції, взаємовідношень учасників комунікації).

Для того щоб визначити місце віри як знання, прагнення пізнати непізнане, утаємничене в ментальному полі, розглянемо цей концепт з позицій епістемічної та онтологічної модальності.

В залежності від того, як визначається набір релевантних випадків, Т.В. Булигіна та А.Д. Шмельов виділяють два види онтологічної модальності: алетичну і деонтичну. Алетична модальність пов'язана з об'єктивними потенціями реального світу, деонтична – нормативною чи ненормативною поведінкою [7; 15]. Тому висловлювання *Та либо вірити, що знов земля цвістиме і новий плід зачне* (М.Рильський) характеризується алетичною модальністю, яка близька до епістемічної, але виразно відрізняється від останньої тим, що у пропозиції закладена достовірність і відома мовцю інформація – *земля цвістиме і новий плід зачне*, оскільки кожного року приходять весна, цвітуть дерева, а потім з'являються плоди.

Характерною особливістю одних і тих самих висловлювань із предикатом *вірити* є вираження атлетичної або деонтичної модальності в залежності від комунікативної ситуації: *Я вірю у краще життя країни* – за алетичною інтерпретацією висловлювання можна розуміти як таке, що передає закладене в пропозиції судження *є краще життя* і за успішного розвитку подій існує можливість його зазнати. Тобто в модусі даного висловлювання закладена алетична віра: буде краще життя. В деонтичній інтерпретації це висловлювання передає оцінку життя країни і прагнення змінити його на краще. Таким чином, у модусі зосереджені оцінка, прагнення та інтенція.

Отже, віра як акт волі, як прояв неявного знання, як каузатор характеризується суб'єктивними, об'єктивними та модальними компонентами оцінки.

У висловлюванні *Ні на що вжсе надіялись! Попропадало усе і на полі, і по вгородам [городах]* (Г. Квітка-Основ'яненко) концепт *надія* характеризується концентрацією в собі ідеї передбачення, здійснення задуму суб'єкта, його розчарування, жалю і навіть безнадії. Отже, надії суб'єкта, про які дізнаємось з висловлювання *Попропадало усе і на полі, і по вгородам* виявились марними, саме ця невдача засмутила суб'єкта. Розгляд цієї конструкції, до складу якої входять як мінімум три компоненти (суб'єкт, ментальна дія, окреслена інфінітивом, та об'єкт) дає змогу трансформувати її у висловлювання *Хтось надіявся, що буде*

якийсь урожай на городі та полі, що характеризується атлетичною та ірреальною модальністю (врожай міг би бути, але в силу якихось обставин його не стало) та спрямованістю ментального стану суб'єкта на об'єкт думки: *А надіявся на Х*. Такого типу висловлювання виражає світосприйняття суб'єктом об'єктивної дійсності, яка ускладнюється значенням необхідності, бажаності.

Висловлювання з предикатом *надіялись*: *Я не надіюсь нічого і нічого не бажаю – Що ж коли живу і мучусь, Не вмираю!* (І.Я. Франко) виражає гіпотези і бажання експліцитного суб'єкта стосовно ситуації, інформацією про яку він володіє. З даного прикладу дізнаємось, що ментальні предикати на позначення *надії* можуть передавати не тільки бажання, небажання, прагнення суб'єкта, а й оцінку ситуації й інтенцію щось змінити. Отже, у модусі такого типу висловлювань прихована алетична модальність (у почуттях суб'єкта все могло б бути інакше); в деонтичній інтерпретації воно передає оцінку суб'єктом його почуттів та станів з об'єктом симпатії та виражає бажання щось змінити, прагнення відстояти своє право на щастя.

Конструкцію *Правда, і Алі, і Фатіма... не знали стежок і легко могли заблудитися в їх лабіринті – і на це розраховувала погоня* (М.Кочубинський) передає модель: *А1* надіявся, що *Р*. Розгорнута пропозиція *Р* має вигляд: *А2* та *А3* заблудяться в *В*. З контексту дізнаємось, що *А1*, до складу якого входять *А4*, *А5* + ?, розчарований у зв'язку з тим, що *Р* – не істинна. Оскільки ментальні предикати на позначення *надії* виражають ймовірність здійснення чогось, тобто дії, закладеної в пропозиції висловлювання, то конструкції з нереалізованою дією пропозиції передбачають наявність конфлікту, зумовленого суперечністю між бажаним і дійсним. Інцидентом, каузатором виступає незадоволення суб'єкта реальним станом речей, бажання його змінити, завдяки чому збільшується смислова глибина речення.

Отже, предикати оцінки моделюють оцінюючу ситуацію, яка, крім самої оцінки, включає основні компоненти: суб'єкт оцінки, оцінювальну пропозицію, предмет оцінки, адресата оцінювальної пропозиції, критерій оцінки, характер оцінки (позитивний – негативний). Предикати оцінки характеризуються повнотою/неповнотою оцінки об'єкта ситуації суб'єктом оцінки, суб'єктом спостерігачем суб'єкта оцінки. Процес оцінки – це багатоскладовий процес, який передбачає таку ментальну діяльність як: знання, аналіз, порівняння, оцінку та формування власних суджень стосовно ситуації об'єктивної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988. – 339 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М., 1985. – 228 с.
4. Зеленицкий А.В. Пропозиция и модальность. – СПб., 1997. – 244 с.
5. Колианський Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М., 1975 – 231 с.
6. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
7. Логический анализ языка: Культурные концепты / АН СССР. Ин-т языкознания; Редкол.: Н.Д. Арутюнова (Отв. ред.) и др. – М., 1991. – 204 с.
8. Рябцева Н.К. Ментальный модус: от лексики к грамматике // Логический анализ языка: Ментальные действия. / РАН Ин-т языкознания: Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К.Рябцева. – М., 1993. – С. 51 – 57.
9. Шинкарук В.Д. Категорія модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. – Чернівці, 2002. – 272 с.
10. www.slovnyk.net Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТС СУМ) / Голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К., 2005. – 1728 с.

АНОТАЦІЯ

Magas N. Оцінювання значення висловлювань з ментальними предикатами

У статті розглядається оцінювання значення висловлювань з ментальними предикатами. За допомогою семантичних моделей визначаються конотативні аспекти цих речень. Ментальні предикати як центральні елементи пропозиційної структури досліджуються у світлі семантичної теорії.

SUMMARY

Magas N. Evaluating meaning of utterances with mental predicates

Evaluating meaning of utterances with mental predicates is examined in the article. With the help of semantic models connotative aspects of these sentences are determined. Mental predicates as central elements of propositional structure are observed in the light of semantic theory.

Яна МУДРАК,
аспірантка

СЕМАНТИКА ПОЛПРЕДИКАТИВНОГО РЕЧЕННЯ З МАТРИЧНИМ ФАКТИВНИМ ПРЕДИКАТОМ

Увага до смислової сфери мови зумовлена прагненням поглибити уявлення про закономірності її організації і специфічні властивості. Предметом чисельних досліджень виступає речення – предикативна синтаксична одиниця, що являє собою граматично організоване поєднання слів та характеризується смисловою та інтонаційною довершеністю [4; 8]. Відтак, в реченні, як основній синтаксичній одиниці, найпоказовіше виявляється спосіб організації семантики її складових і процес втілення смислу речення в формально-граматичній структурі.

Оскільки речення – складне та багатопланове явище, його розглядають у багатьох аспектах: структурному, семантичному, комунікативному, номінативному, стилістичному, функціональному тощо. Дослідженнями в галузі семантичного синтаксису займаються вітчизняні та зарубіжні вчені Н. Гуйванюк, К. Городенська, В. Кононенко, І. Вихованець, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, О. Падучева, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, М. Дмитровська, А. Залізняк, І. Кобозева, Н. Лауфер, І. Шатуновський, Дж. Серль, Дж. Остін та ін.

Семантико-синтаксичний підхід до аналізу речення передбачає його розуміння як певного мовного знаку, що відображає фрагмент об'єктивної дійсності і репрезентується у мові у вигляді одиниці з певною семантико-синтаксичною структурою. Відтак, в основі речення як мовного факту лежить екстралінгвістичний факт – денотат, що являє собою не окремий предмет, а певну ситуацію, що визначається як "сукупність елементів, що існують у свідомості мовця в об'єктивній дійсності в момент висловлення" [5; 358], відтак, завданням семантичного синтаксису є вивчення реалізацій цих екстралінгвістичних фактів у вигляді речень. Аналіз речень передбачає комплексний розгляд синтаксичного рівня, що трактується як поверхнева структура, і семантичного – глибинної структури, тобто синтаксичні категорії служать одиницями семантичної інтерпретації. Якщо на синтаксичному рівні смислові одиниці знаходять вираження у вигляді слів і синтаксичних